

Universiteit van het Noorden

Studies over de Geschiedenis van de Groningse Universiteit 8

‘Universiteit van het Noorden: vier eeuwen academisch leven in Groningen’

**rijksuniversiteit
 groningen**

Uitgegeven onder redactie van prof. dr. K. van Berkel

UNIVERSITEIT VAN HET NOORDEN:
VIER EEUWEN ACADEMISCH LEVEN
IN GRONINGEN

DEEL I DE OUDE UNIVERSITEIT, 1614-1876

KLAAS VAN BERKEL

Hilversum
Verloren
2014

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij financiële steun van
het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen.

Ter nagedachtenis aan Edzo Hendrik Waterbolk (1915-2000)

Afbeeldingen op het omslag: voorkant het oude Academiegebouw (p. 132); het anatomisch
laboratorium (p. 683); rug het nieuwe Academiegebouw (p. 679); achterkant het oude
Academiegebouw (p. 132); balzaal (p. 450).
Losse portretten: voorkant Coiter (p. 226); prinses Anna (p. 239); Maresius (p. 233); Camper (p. 240);
Joachim Alting (p. 228); rug Ubbo Emmius (p. 227); achterkant Muninghe (p. 456);
Van Swinderen (p. 460); Hofstede de Groot (p. 676); Engelhard (p. 286).

© 2014 Klaas van Berkel & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

ISBN 978-90-8704-466-4

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Bindwerk: van Waarden, Zaandam

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	9
Het raadsel van de universiteit 9 Benadering, toon en methode 11 Hoofdlijnen 13 Verre familie 14	

DE GRONINGSE UNIVERSITEIT IN DE ZEVENTIENDE EEUW (1614-1714)

Inleiding	19
1 Friese vrijheid en noordelijk humanisme	21
De vorming van Stad en Lande (1000-1500) 21 De Aduarder Academie 27 In een groter verband (1498-1560) 38 Hervorming binnen de kerk? 41 Revolutie, Reformatie en Reductie (1566-1594) 48	
2 De oprichting van de universiteit	55
Stad en Lande, één en verdeeld 55 Religie en onderwijs 57 Consolidatie en normalisatie 65 Voorbereidingen voor een universiteit 67 De officiële opening 75 Motieven voor de stichting 76 De rol van Ubbo Emmius 84	
3 Bestuurlijk gezag en academische vrijheid	91
Universitaire modellen 91 De wetten 96 Het bestuur I: curatoren 98 Het bestuur II: senaat, rector magnificus en secretaris 101 Personeel 104 Privileges en vrijheden 107	
4 Opgang (1614-1640)	113
Een expanderende stad 113 De eerste studenten en hun herkomst 115 De groei van het hooglerarenbestand 120 De betere middelmaat 125	
5 Academische gebouwen en voorzieningen	131
Het Academiegebouw 131 De Academiekkerk en omgeving 133 De bibliotheek 135 Het anatomisch theater 138 De beurs 142 De hortus 144 Een kwestie van prioriteiten 147	
6 Colleges en disputaties: academisch onderwijs	149
Het onderwijsprogramma 149 Hoor- en dictaatcolleges 150 Disputaties 155 Examens, promoties en graden 159 Het onderwijsprofiel 165	
7 Rede versus openbaring (1640-1665)	167
Het voorspel in Utrecht 167 Martinus Schoock tussen hamer en aambeeld 171 Cartesianisme en de vrijheid van de filosofie 175 Verdere uitbouw der academie 181 'Floret Academia nostra' 186	

- 8 **De academische gemeenschap** 191
 Stad en academie 191 | De hoogleraren 192 | Studenten 203 | Het funus als academisch ritueel 210
- 9 **Van crisis naar crisis (1665-1714)** 213
 Oorlog! 213 | Het odium theologicum 221 | Hugenoten in Groningen 248 | De strijd rond Bernoulli 251 | Aflopend getij 259 | Op weg naar het einde? 264

DE EEUW VAN DE VERLICHTING (1714-1815)

- Inleiding** 269
- 10 **Restauratie en reformatie (1714-1752)** 271
 Een sombere tijd 272 | Bescheiden herstel 277 | Tegenpolen: Driessen en Barbeyrac 279 | Het wolffianisme in Groningen 285 | Tegen geestdrijverij en libertinisme 289 | Omwenteling in staat en academie 298
- 11 **Een ‘verlichte’ universiteit (1752-1770)** 305
 Franeker voorbij 306 | Universiteit en genootschap: Pro Excolendo (1761) 312 | Wetenschap ‘ten Voordeel van ’t Gemeen’ 320 | Petrus Camper en de bestrijding van de veepest 326
- 12 **De grenzen van de Verlichting (1770-1795)** 333
 De affaire-Van der Marck 333 | Prinsgezind of patriot 347 | ‘De eens begonnen Rosmoolen’ 354
- 13 **Bestuur, beheer en de ‘zaak der privilegiën’** 357
 De curatoren 357 | Gebouwen en voorzieningen 361 | De senaat en de privileges 371
- 14 **Vrije Bataven in een Frans keurslijf (1795-1812)** 375
 ‘Een waarlijk gezegende ommekeer’: de Bataafse Revolutie 375 | Het onzekere lot der universiteit 380 | Een academisch ziekenhuis 388 | Een technologisch topinstituut 393 | Blauwdrukken voor een nieuw stelsel van hoger onderwijs 396 | Inlijving 403
- 15 **Gepromoveerde ezels: onderwijs en onderzoek** 411
 De aanklacht van Petrus Hofstede 411 | Een nieuw studiepatroon? 415 | Een al te grote studievrijheid 418 | Promotieperikelen 427 | Een prille onderzoekscultuur 433 | Een nieuwe definitie van de universiteit 439
- 16 **Genootschappen en ontgroensenaten: nieuw academisch leven** 441
 In het huis van de professor 441 | Participatie in de genootschapscultuur 465 | Onder vrienden: de nieuwe studentencultuur 472 | Esprit de corps 479
- 17 **Oude tijden die herleven (1812-1815)?** 487
 Franse chaos 487 | Het ontwerp voor een nieuw universitair bestel 491 | Tweehonderd jaar Groningse universiteit 494 | Lokale autonomie of centraal toezicht? 498

OP DE DREMPEL VAN DE MODERNE TIJD (1815-1876)

Inleiding	505
18 Gulden jaren (1815-1840)	507
Nederland onder Willem I 509 De regels van het Organiek Besluit 513 Eén van geest 518 Herziening van het Organiek Besluit: nodig of overbodig? 527 Te wapen! 531 Oplopende spanningen 538 Een Gronings Réveil 540 Contra Calvijn 551	
19 Groningen bedreigd (1840-1868)	557
Afscheid van Franeker 557 Kerkelijke binding of academische vrijheid? 563 Liberalen en conservatieven over krimp en concentratie van het hoger onder- wijs 573 Een universiteit in verval? 582 Een feest van hoop en verbonden- heid 594 De neergang van de Groninger Richting 600	
20 Centralisatie van bestuur en beheer	605
Het college van curatoren 605 De senaat en de rector magnificus 612 Gebouwen en voorzieningen I: Academiekerk en Academiegebouw 614 Gebouwen en voorzieningen II: bibliotheek 621 Gebouwen en voorzieningen III: anatomisch theater en ziekenhuis 629 Gebouwen en voorzieningen IV: hortus botanicus en ‘oeconomische tuin’ 636 Gebouwen en voorzieningen V: chemisch laboratorium 639 Gebouwen en voorzieningen VI: kabinetten en verzamelingen 642 Crisis door gebrekkige uitrusting? 646	
21 Metamorfose van het onderwijs	647
Onrijp ooft? De Latijnse school en de academische propedeuse 647 Sleets humanisme 651 Afscheid van het Latijn 654 Van dictaat naar practicum 657 Prijsvragen 663 De promotie nieuwe stijl 668 De komst van de hbs 690 Status en expertise 695	
22 De stand der hoogleraren	697
Ambt en aanzien 697 Het ambt in de verdrukking 704 De hoogleraar als publiek figuur 711 Het ‘bedaarde’ onderzoek 717	
23 Het corps der studenten	723
De oprichting van Vindicat atque Polit 723 Weerstand tegen Vindicat 728 Splijting en erkenning 731 Het profiel van ‘de’ student 736 Het dagelijks leven van een student 740 Het verschijnen en verdwijnen van Panathenaeum 744 Aristocraten versus democraten 747	
24 Aan de rand van de afgrond (1870-1876)	753
De eerste wetsvoorstellen 753 Groningen tussen vrees en verwachting 756 Een vrouwelijke student 759 Aan de rand van de afgrond 765	
Tussenbalans: het zelfbewustzijn van een noordelijke universiteit	771
Noten	775
Bronnen en bibliografie	869
Namenregister	891
Woord van dank	911

Afb. 1 Cartouche met tekst in de kerk te Anloo. Foto: Collectie Regnerus Steensma.

INLEIDING

Dinsdag 21 augustus 2012. Tegen één uur stroomt het romanogotische kerkje van het Drentse Anloo langzaam vol met mensen. Inwoners van het dorp, mensen uit de naaste omgeving, een paar kinderen, maar vooral veel mannen en vrouwen die op een of andere manier verbonden zijn aan de universiteit in het nabije Groningen. Medewerkers van de universiteitsbibliotheek, een voormalige decaan van de faculteit Natuurwetenschappen, een hoogleraar kunstgeschiedenis, de vorige voorzitter van het College van Bestuur en vele anderen. Zij zijn allemaal naar deze kerk gekomen omdat één uit hun midden weggevallen is, de vroegere bibliothecaris van de universiteit, Alex Klugkist. Er wordt gesproken, er wordt gezongen, volwassen kinderen halen herinneringen op aan hun vader of schoonvader, er klinkt muziek. De voorgangster leest uit de Bijbel, 1 Korinthiërs vers 13, waar Paulus spreekt over de liefde: 'Al ware het dat ik de gave der profetie had, en wist alle verborgenheden en al de wetenschap, en al ware het dat ik al het geloof had, en de liefde niet had, zo ware ik niets.' Een zeventiende-eeuwse muurschildering op een van de bogen in de kerk zegt het korter: 'Non clamor, sed amor / sonat in aure Dei', dat wil zeggen: 'Niet het getoeter, maar de liefde dringt door tot Gods oor.' Een betekenisvolle tekst, ook voor de academici in de kerk.

Het ten grave dragen van een personeelslid behoorde in de zeventiende en achttiende eeuw tot de vaste rituelen van een universiteit. Dit gebruik is later afgeschaft en niemand zal willen beweren dat het deel uitmaakt van wat in modern taalgebruik de 'core business' van een universiteit heet. De kerntaak van een universiteit was indertijd het geven van onderwijs en omvat inmiddels ook onderzoek, patiëntenzorg en maatschappelijke dienstverlening. Maar helemaal zonder rituelen gaat het ook niet. Alleen bij zulke gelegenheden – droevig of feestelijk – komt namelijk tot stand wat men lichtelijk poëtisch, maar niet zonder reden de *academische gemeenschap* noemt. En zonder academische gemeenschap geen universiteit.

HET RAADSEL VAN DE UNIVERSITEIT

Maar stel dat er helemaal geen universiteiten zouden zijn, zou iemand dan op het idee komen er een op te richten? Waarschijnlijk niet. De universiteit heeft in de loop van haar bestaan allerlei functies en taken gekregen die men nu misschien liever aan aparte organisaties zou toevertrouwen. Onderwijs op hoog niveau, in alle denkbare disciplines, algemene vorming, beroepsvoorbereiding, wetenschappelijk onderzoek, ook op alle denkbare terreinen, maatschappelijke dienstverlening, patiëntenzorg, technische innovatie, advieswerk, kritische reflectie – het is nogal veel voor een en dezelfde instel-

ling. De universiteit is daardoor een zeer hybride instelling geworden. Als ze niet al zou bestaan, zou niemand het in zijn hoofd halen zo'n instelling in het leven te roepen en haar al die taken te laten uitvoeren.

Des te merkwaardiger is het dat de universiteit, deze hybride, onmogelijke organisatie, nog altijd bestaat en zelfs groot maatschappelijk prestige bezit. De universiteit maakte wel eens tijden van crisis door, maar steeds wist zij zichzelf opnieuw uit te vinden en na een crisis volgde vaak een periode van bloei. Vooral de negentiende eeuw was de 'eeuw van de universiteiten'. Ook in onze tijd worden nog altijd nieuwe universiteiten opgericht, tooien hogere beroepsopleidingen zich graag met de naam 'university' en betaalt een universitaire opleiding nog altijd beter dan welke andere opleiding ook. Er is veel kritiek op de universiteiten – op het gebrek aan slagvaardigheid bij het bestuur, op de ondoelmatige besteding van de middelen, op het dalende niveau van het onderwijs, op de grenzeloze bureaucratisering en op het soms futiele onderzoek. Die kritiek is vaak terecht. Toch genieten de universiteiten een onverminderd hoog maatschappelijk aanzien. Ondanks hun onmogelijke combinatie van functies en taken zijn universiteiten kennelijk een succesformule. Overheden verwachten veel van de universiteiten en zien haar tegenwoordig als een van de motoren van de kenniseconomie.

De Rijksuniversiteit Groningen is een van die universiteiten, en bepaald niet de jongste. Dit jaar, 2014, bestaat zij vierhonderd jaar, alle reden om eens stil te staan bij haar rijke verleden en de vraag te stellen hoe zij geworden is wat zij is. Zij telde geleerden die nog altijd een bron van inspiratie zijn, en maakte ontwikkelingen door die nog altijd stof tot bezinning geven. Zoals iedereen en alles draagt ook de Groningse universiteit, of ze het nu wil of niet, haar verleden met zich mee en bepaalt haar geschiedenis mede wat zij nu is. De geschiedenis, het vertelde verleden, is een van de elementen die de academische gemeenschap, ook de Groningse, bij elkaar houdt. Mensen die een geschiedenis delen, hebben iets met elkaar, en het beschrijven van die gedeelde geschiedenis kan hun gevoel van verbondenheid versterken.

Maar er zijn meer redenen om die geschiedenis te boek te stellen en er kennis van te nemen. Het nagaan van de geschiedenis is ook een methode om te achterhalen hoe een hybride instelling als een universiteit toch zo succesvol kan zijn. De Groningse universiteit leent zich uitstekend voor zo'n studie. Zij is oud genoeg om er zeker van te zijn dat er behalve hoogtepunten ook dieptepunten zijn, die minstens zo instructief kunnen zijn. Natuurlijk zijn er nog oudere universiteiten. De universiteiten van Bologna, Parijs en Oxford voeren hun geschiedenis terug tot de twaalfde of vroege dertiende eeuw, terwijl Groningen pas meedoet sinds 1614. Maar dat is genoeg, zoals wel zal blijken.

De Groningse universiteit is verder met haar bijna 30.000 studenten en ruim 6000 personeelsleden ook niet bepaald klein. Zij biedt een breed scala van opleidingen aan, van klassieke talen tot kaakchirurgie en van nanotechnologie tot Nederlands recht, en kan daardoor claimen representatief te zijn voor het hele veld van het wetenschappelijk onderwijs. Ten slotte blaast de Groningse universiteit haar partijtje mee in het koor van de internationale wetenschap. Ook zij heeft een Nobelprijswinnaar geleverd en zij behoort sinds 2013 tot de honderd beste onderzoeksuniversiteiten van de wereld.

Kortom, Groningen is oud, groot, respectabel en belangrijk genoeg om met enige kans op succes de vraag te kunnen stellen wat een universiteit eigenlijk tot een universiteit maakt en waarom die formule zo'n succes is.

BENADERING, TOON EN METHODE

Universiteitgeschiedenis kan op verschillende manieren geschreven worden. In het verleden is er een afwisseling geweest van zuiver institutionele, sociale en intellectuele benaderingen, met daarbij wisselende aandacht voor de kwantitatieve, intellectuele en sociaal-culturele aspecten van het verleden. Iedereen is het er inmiddels over eens dat een zuiver institutionele benadering niet voldoet. Daarom is afgezien van de traditionele indeling van een gedenkboek in een algemeen overzicht gevolgd door de behandeling van de afzonderlijke faculteiten. Ook een puur sociale benadering van het verleden kent beperkingen. Een universiteit is ook en vooral een samenballing van intellect, waar met voorbijgaan aan directe maatschappelijke behoeften bepaalde ideeën kunnen worden nagejaagd en waar het weten om het weten gekoesterd wordt. Wie de geschiedenis van een universiteit beschrijft zonder zich rekenschap te geven van de verleiding van de wetenschap, geeft een vertekend beeld van een universiteit. De beoefening van wetenschap, hoe ook opgevat, heeft altijd een bepalende rol gespeeld in het universitaire leven en heeft universiteiten altijd meer gemaakt dan alleen maar instituten voor de opleiding van het hogere kader van een maatschappij. Universiteitsgeschiedenis is meer dan de geschiedenis van het hoger onderwijs. Met andere woorden: de geschiedenis van een universiteit beschrijven betekent dus altijd het combineren van institutionele, sociale en intellectuele benaderingen.

Kenmerkend voor een moderne universiteit is de sterke verwevenheid van onderwijs en wetenschap. Niets is zo leerzaam als het voorleggen van nieuwe ideeën aan kritische studenten, of het nu eerstejaars of gevorderde promotiestudenten zijn, en zonder de voortdurende inbreng van nieuwe ideeën ontleend aan het eigen onderzoek kan geen docent de student onderwijs geven dat waarlijk wetenschappelijk kan heten. Het kan op de korte termijn efficiënter lijken die twee functies – onderwijs en onderzoek – te scheiden, maar op de langere termijn leidt dat tot schade voor zowel het onderwijs als het onderzoek. Om een universiteit tot een succes te maken moet men voor lief nemen dat zij niet altijd zo efficiënt is. Dat betekent niet dat we de lof van de inefficiëntie moeten zingen, wel dat we efficiëntie, of de doelmatigste besteding van de middelen – het gaat uiteindelijk altijd om geld – niet als hoogste norm moeten hanteren. In de negentiende eeuw schreef de Utrechtse filosoof Ph.W. van Heusde in zijn *Brieven over den aard en de strekking van Hooger Onderwijs* al memorabele woorden over het principe van de efficiëntie: 'Behartigt men de financiën niet, zoo gaat een staat te gronde; maar even zeker gaat een staat te gronde, wanneer men alles financieel maakt.'¹ Vervang 'staat' door 'universiteit' en de uitspraak gaat nog altijd op.

Essentieel voor het goed functioneren van een universiteit is dat alles in relatieve vrijheid gebeurt. De wegen van de wetenschap zijn ondoorgrondelijk en wie meent dat wetenschap volledig te plannen valt, jaagt een illusie na. Om mogelijk te maken dat de wetenschap wezenlijke vooruitgang boekt, moet onderzoekers de ruimte geboden

worden om wegen in te slaan waarvan niet bij voorbaat vaststaat dat zij tot succes zullen leiden. Ook zal aan docenten de vrijheid moeten worden gelaten om zonder inmenging van buitenaf denkbeelden aan de studenten voor te leggen die ingaan tegen de gangbare opvattingen, maar die het debat stimuleren zonder welke geen echte verdieping van inzicht mogelijk is. Die academische vrijheid is geen privilege dat sommige mensen op grond van opleiding of afkomst toekomt, maar een door de samenleving verleend recht dat uiteindelijk dient om de samenleving en de cultuur vooruit te helpen.

Elke samenleving heeft zo'n zone van academische vrijheid nodig om op langere termijn haar vitaliteit te kunnen garanderen. Zij heeft behoefte aan een intellectueel laboratorium waar experimenten mogelijk zijn die elders niet of slechts onder ongewisse omstandigheden van de grond zouden komen. Het behoort in ieder geval tot de kenmerken van de universiteit, het is misschien wel haar 'unique selling point', dat de docenten en studenten daar in *functionele afzondering* van de maatschappij aan de grenzen van het weten kunnen werken, niet om zichzelf te plezieren, maar om de maatschappij uiteindelijk ten dienste te zijn.²

Dit element van ogenschijnlijke onmaatschappelijkheid voegt een extra dimensie toe aan de wirwar van conflicterende doelstellingen die een universiteit al kenmerkt en die haar, gezien de geschiedenis van het instituut, toch alleen maar sterker lijkt te maken. Hoe die combinatie van maatschappelijke betrokkenheid en afzondering in elke tijd weer andere vormen aanneemt, vaak niet begrepen wordt, en soms ook bedreigd, is een van de boeiendste onderdelen van de universiteitsgeschiedenis. De geschiedenis van de Groningse universiteit biedt daar tal van voorbeelden van.

Behalve benadering is er ook nog zo iets als toon. Een boek dat verschijnt bij de viering van het zoveeljarige bestaan van een universiteit, is onherroepelijk een gedenkboek en het gedenkboek kent zo zijn eigen regels en conventies. De universiteitshistoricus Willem Frijhoff legde dat niet zo lang geleden nog helder uit: 'Het [gedenkboek] moet zelfbevestigend, ietwat meditatief, met veel aandacht voor prestaties en prestigieuze worden geschreven, met een lichte zelfkritiek over het verleden, maar optimistisch naar de toekomst toe, en af en toe wat verdoezelend.' Volgens Frijhoff zijn gedenkboekschrijvers, als het goed is, 'meesters in evenwichtskunst en amnesie'. Hij gaat ervan uit dat ambitie en identiteit van de instelling centraal staan, en wel 'een van hogerhand goedgekeurde of herkenbare identiteit'. Schrijvers van gedenkboeken leveren daardoor eerder 'handleidingen voor de nieuwe managers dan vormen van geschiedschrijving'.³

Nu kan het zijn dat zijn Rotterdamse ervaringen Frijhoff wat somber gestemd hebben, maar helemaal ongelijk heeft hij natuurlijk niet. Het schrijven van een gedenkboek is inderdaad een hachelijke onderneming. Als de universiteitshistoricus schrijft in opdracht van het universitaire bestuur, moet hij laveren tussen de verwachtingen van zijn opdrachtgevers en de eisen die de kritische geschiedschrijving stelt. Als de historicus ook nog eens voortkomt uit de gemeenschap die hij beschrijft, moet hij daarnaast de loyaliteit die hij zelf misschien jegens die gemeenschap voelt in balans zien te brengen met de distantie die het vak van hem vraagt. Eenvoudige keuzen kunnen hier niet gemaakt worden. Loyaliteit aan de instelling houdt soms in dat men de verwachtingen van de bestuurders moet teleurstellen, en een exclusieve keuze voor kritische distantie miskent de gemeenschapsvormende functie die de geschiedenis heeft. Ge-

schiedenis die zonder distantie is opgetekend, leert ons niets, maar geschiedenis die niet met liefde is geschreven is onvruchtbaar. Ik kan alleen maar hopen dat ik de juiste balans heb gevonden.

Maar had ik daar zo veel pagina's voor nodig? Historici treft wel eens het verwijt dat zij lang van stof zijn. Ik weet niet of dit verwijt ooit Homerus of Edward Gibbon is gemaakt, maar een feit is dat wie tegenwoordig een boek van meer dan honderd pagina's schrijft en zinnen gebruikt die langer zijn dan twee regels, iets heeft uit te leggen. Ik kan er echter niet onderuit dat voor wie de geschiedenis van een universiteit te boek wil stellen en echt wil demonstreren waarom een universiteit werkt zoals zij werkt, een uitvoerige, gedetailleerde beschrijving onvermijdelijk en zelfs wenselijk is. Wil men iets begrijpen van wat de Groningse (of welke andere) universiteit kenmerkt, dan is het van belang niet alleen te letten op de formele, openbare of officiële kanten van het universitaire bestaan, maar ook op de informele verbanden, de alledaagse werkelijkheid en de onopvallende patronen in het academisch leven. Het leven zit in het detail, ook als het om een universiteit gaat. Het zou zelfs kunnen zijn dat in dat informele juist de kracht van een universiteit schuilt. De universiteitshistoricus is dus idealiter een antropoloog, die een levensgemeenschap bestudeert en daarbij niet afgaat op wat men hem over die gemeenschap vertelt, maar meeleeft met de gemeenschap en haar vanuit die ervaring probeert te begrijpen.⁴ Hij moet dan letten op het kleine in het grote en het grote in het kleine. Om de academische gemeenschap te doorgronden past dan alleen een uitvoerige, descriptieve analyse, met aandacht voor grote verbanden en kleine details en met een afwisseling van beschrijving en bespiegeling.

HOOFDLIJNEN

In de veelheid aan gegevens en bijzonderheden vallen wel enkele hoofdlijnen te onderkennen. De eerste is de alleroverheersende betekenis van de geografische ligging van de Groningse universiteit. Er is in dit boek veel aandacht voor de lokale en regionale context van de geschiedenis van de universiteit. Alle geschiedenis is in eerste instantie lokale geschiedenis, maar in het geval van de Groningen universiteit geldt dit nog sterker omdat haar geografische locatie van beslissende betekenis is geweest voor de ups en downs in haar geschiedenis. Haar geschiedenis is onbegrijpelijk voor wie niet of nauwelijks op de hoogte is van de geschiedenis van de stad en het gewest waar zij gevestigd is, inclusief de middeleeuwse geschiedenis. Verder kunnen de relaties met het Duitse Rijk niet buiten beschouwing blijven. In de eerste eeuw van haar bestaan floreerde de Groningse universiteit omdat zij op de grens van twee werelden lag, die van de Republiek en het amorphe gebied dat wij gemakshalve vaak Duitsland noemen. In de negentiende eeuw daarentegen had de universiteit ernstig te kampen met het gegeven dat zij terechtgekomen was in de periferie van de nationale staat die in deze tijd vaste vorm aannam. Ook tegenwoordig, nu het wetenschappelijk onderwijs internationaal is geworden, werkt dat nog door, want het is makkelijker om studenten uit China te halen dan uit Amsterdam. Dit alles impliceert geen geografisch determinisme, maar het attendeert wel op de beperkingen (en de kansen) die een bepaalde geografische positie met zich meebrengt.

Een tweede rode draad is de geleidelijke secularisering van het kennisideaal van de universiteit – en van de samenleving waarin zij opereert. Universiteitsgeschiedenis is geen wetenschapsgeschiedenis. Het is ondoenlijk om de ontwikkeling van alle vakgebieden die op de universiteit vertegenwoordigd zijn op de voet te volgen. Maar de universiteit representeert wel een idee van wetenschap en geleerdheid dat in de loop der tijden is veranderd. Toen de Groningse universiteit werd opgericht stond de wetenschap duidelijk onder de aegis van theologie en religie. Volgens de lijfspreuk van de universiteit was het Woord Gods een lamp voor onze voeten, wat betekende dat de wetenschap moest worden gedoceerd en beoefend in het licht van de goddelijke openbaring. Zonder dat was wetenschap zelfs gevaarlijk. In de loop van de tijd is dat grondig veranderd: de Bijbel gold in steeds mindere mate als inspiratiebron en leidraad voor wetenschap, de wetenschap zelf werd inspiratiebron en leidraad. Meer dan wij beseffen, is onze kijk op de wereld gestempeld door de wetenschap, haar methoden en haar resultaten, terwijl religieuze inspiratie een zuiver persoonlijke aangelegenheid is geworden, die we buiten de wetenschappelijke discussie houden. Die transformatie is niet in een rechte lijn verlopen, de overgang heeft zich niet in alle vakgebieden in een gelijk tempo voltrokken en op verborgen wijze heeft de religieuze inspiratie langer doorgewerkt dan vaak vermoed, maar uiteindelijk, althans op dit moment, is er bijna universeel sprake van een strenge scheiding tussen wetenschap en religie. Wetenschap is een waarde op zichzelf geworden en voor zover zij nog gezien wordt in het licht van andere waarden, zijn dit de waarden van economie en maatschappelijk nut. Maar of het economisch perspectief even dwingend zal worden als ooit het religieuze perspectief was, laat zich nog niet vaststellen, al houdt men zijn hart soms vast.

Een mogelijke rem op deze ontwikkeling – en zelfs ten dele het product van de secularisering van de universiteit – is de idee van de academische vrijheid. Wat de academische gemeenschap onderscheidt van elke andere gemeenschap, is het beredeneerde recht dat de samenleving haar gunt om onderwijs te geven en onderzoek te doen vrij van externe druk of bemoeienis. Daarmee is academische vrijheid een van de kernwaarden van de academische gemeenschap geworden. Het is – dit moet er meteen bij gezegd worden – geen wezenskenmerk van ‘de’ universiteit, geen van nature gegeven voorrecht van alle universiteiten. Eeuwenlang verstond men onder academische vrijheid iets heel anders en het heeft tijd en moeite gekost om het principe van de academische vrijheid geaccepteerd te krijgen. Het Schriftgezag stond tot ver in de negentiende eeuw de erkenning van het vrije oordeel van de wetenschappers in de weg. Maar ook al is het een recente verworvenheid, de idee van de academische vrijheid is misschien wel de sleutel tot het succes van de moderne universiteit. De duurzaamheid van dat succes zou dan in belangrijke mate afhankelijk zijn van de mate waarin bestuurders, docenten, studenten en politici de academische vrijheid als intellectuele verworvenheid erkennen en koesteren.